

Didaktická interpretace na základní škole VI. Možnosti uplatnění kreativně-produkční metody interpretace při práci s lyrickými texty

Jitka Zítková

Pedagogická fakulta MU

zitzkova@ped.muni.cz

Přestože se každá interpretační práce s uměleckým textem konkretizuje až ve vazbě na jedinečnost zvoleného textu, existují jisté hranice, které možná směřování didaktické interpretace alespoň rámcově vymezují, resp. vnitřně limitují. Týká se to jak interpretačních postupů tradičních, tak kreativně-produkčních. Za zásadní *limitující hranici* lze považovat hranici *literárních druhů*. Charakter literárního textu (epický, lyrický) má výrazný vliv na jeho pojetí (viz také předchozí materiál o pojetí literárního textu) a sekundárně i na podobu didaktické interpretace.

Epika modelací fikčních světů inklinuje k potlačení své znakové podstaty, akcentován je imaginární svět příběhu, v němž autorský subjekt ustupuje do pozadí. Jako vhodné východisko tvořivých interpretačních činností se proto nabízí především tematická rovina epických textů (viz předchozí materiál o tvořivých interpretačních činnostech s epikou). **Lyrické texty** oproti tomu nekonstituují ani tak oblast představ, jako spíše oblast emocionální (Staiger, 1966; podle: Kožmín, 1997, s. 8), svou podstatou inklinují k uchopení čistě znakovému, dovoluují ale i chápání sebe sama jako specifických fikčních světů.

Lyrika představuje subjektivní pohled na skutečnost, situace předkládá jakoby vytržené z řetězce času i kauzality. Motivy lyriky jsou sjednocovány autorským subjektem, resp. lyrickým mluvčím. Všechny složky textu jsou na lyrickém mluvčím závislé. Lyrika na malé ploše přináší velké množství informací a významů, které jsou nesený prvky nejen obsahovými, ale i formálními – jazykovými, kompozičními.

S odhlédnutím od možností detailnějšího vnitřního genologického členění lyriky můžeme rozlišit dva základní typy lyrické výpovědi: **lyriku bezprostřední** (autoreprezentační) a **lyriku předmětnou** (objektovou). Bezprostřední lyrika je typickou lyrikou, představuje osobní výpověď autora (resp. lyrického mluvčího) o určitém prožitku, zážitku, pocitu, citovém stavu. Předmětná lyrika je výpovědí orientovanou na objekt, vymezený úsek skutečnosti, který je zobrazen tak, aby z něj vyplýval vztah autora (lyrického mluvčího) k této skutečnosti. Lyrický subjekt je zde tedy přítomen nepřímě, je naznačen hlediskem, úhlem pohledu. Předmětná lyrika je lyrika neklasického typu, přejímá tvárné postupy epiky a dramatu (Peterka, 2006, s. 180).

Existence těchto dvou typů lyrické výpovědi se odráží i v podobě čtenářské recepce lyriky. Čtenář bezprostřední lyriky pátrá po *naladě*, životním naladění lyrického mluvčího, čtenář předmětné lyriky hledá perspektivu, z níž je skutečnost nahlížena a tvoří základ *atmosféry* díla. V případě obou typů lyriky čtenář potřebuje vnímavost pro kvalitu formy (především jazykového vyjádření) i imaginárního světa textu, na jehož podobě je výrazně podepsán subjekt mluvčího.

Mezi lyrickou poezií a žáky základní školy stojí **některé bariéry**. Ve významové rovině lyrického textu jsou zakódovány psychické obsahy, emotivní prožitky, subjektivní básnická obraznost vyžaduje emocionální komunikaci. U pubescentů však můžeme sledovat spíše snahu dobrat se co nejrychleji k - podle jejich soudu - podstatné věcné informaci, ukryté

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – EDUCOLAND"

pod smyslově názornou „slupkou“ (Lederbuchová, 2004, s. 76). Kvalita komunikace s lyrikou závisí také na empatickém nastavení čtenáře, přičemž schopnost spoluprožívání prochází právě v době dospívání dramatickými proměnami. Významnou roli hrají při komunikaci s lyrikou i žákovské čtenářské prekoncepty („vstupní představy“), které se v tomto věku budují převážně na bázi děl epických. Epicky založený prekoncept si pak přizpůsobuje významy lyrického textu ke svému obrazu (Lederbuchová, 2008, s. 86).

Jednou z možností, jak se žákům základní školy pokusit zpřístupnit zdánlivě vzdálenou lyrickou poezii, může být **tvořivý přístup** k ní, který by zároveň plnil dílčí interpretační cíle, aktivizoval a zároveň pomáhal rozumět. Přes nezpochybnitelnou jedinečnost každého, tedy i lyrického, textu lze některé možnosti kreativně-produkční interpretace lyriky vymezit i v obecnější podobě, která je však výrazně ovlivňována specifičností tohoto literárního druhu. Ten většinou vyžaduje respektování hranic textu stanovených lyrickým subjektem, fikční svět lyrického textu nedává prostor pro jeho modifikace ani pro doplňování nebo rozvíjení (na rozdíl od světa textů epických). Dává ale možnosti jiné.

Následující přehled se snaží právě o **vymezení některých obecnějších možností uplatnění kreativně-produkční metody interpretace lyriky:**

A/ Tvořivé interpretační činnosti orientované na tematickou rovinu lyrického textu

Práce s tematickou rovinou umožňuje zapojení představivosti vycházející z různých smyslových vjemů, umožňuje práci s barvami, tvary, hmatovými či zvukovými vjemy. Prožitek lyrických motivů se tak stává konkrétnější, barvitější a působivější a čtenář se v důsledku toho stává vnímavějším a otevřenějším k významovým rovinám textu.

1. Objektivizace

Vytváření si představ na základě obrazných i neobrazných, ústředních i dílčích motivů básně, na základě celkové atmosféry, nálady básně, naladění lyrického subjektu. Tyto představy se v tvořivých činnostech mohou zhmotňovat do podoby konkrétní či abstraktní kresby, zvuků, melodie, modelovaného objektu, pohybové etudy, pantomimy apod.

Několik příkladů možných obecných činností, konkretizovaných vždy v souladu se specifiky konkrétního lyrického textu:

- Podbarvit text básně (nebo jejích částí) barvou, která by korespondovala s její atmosférou, naladěním. Postihnout takto i možné proměny atmosféry, nálady.
- Pomocí kresebné linky (souvísle, horizontála, přerušovaná, vlnovka, spirála, kruh, obrazec s ostrými úhly apod.) vyjádřit atmosféru či vnitřní dynamiku básně (např. statičnost a paralelnost motivů X dynamičnost, gradace, kontrastnost motivů).
- Vytvořit zvukový doprovod k básni – zvuky, jednoduchou melodii.
- Pokusit se představit si toho, kdo v básni promlouvá. Jaké má asi vlastnosti? A jak by mohl vypadat?

2. Rekonstrukce

Rekonstrukční aktivity předpokládají dotváření určitých nerozsáhlých částí básně – závěru, pointy, obrazných i neobrazných motivů v paralelním výčtu apod. Tyto části se s jasným didaktickým záměrem – upozornit na určitou kvalitu autorského textu – vynechají, žáci je dotvářejí a jejich rekonstrukce se posléze v reflexi srovnají jak mezi sebou, tak s autorským originálem. Při hodnocení žákovských výtvorů si všímáme nejen jejich větší či menší zdařilosti, ale uvažujeme i nad dopady různých rekonstrukčních zásahů na celkovou výstavbu a sdělnost textu (vyústění či nevyústění v pointu, působivost textu při větší či menší přítomnosti básnických obrazů, posuny v chápání básně při změně jejího názvu apod.)

Několik příkladů možných obecných činností, konkretizovaných vždy v souladu se specifiky konkrétního lyrického textu:

- Dokončit báseň dopsáním několika posledních veršů tak, aby báseň získala pointu.
- Doplňit vynechanou část básně tak, aby do ní nový úsek textu co nejlépe zapadl.
- Dopsat poslední sloku básně.
- Vymyslet básni vhodný název.

3. Transkripce

Tvořivá činnost na hranici mezi kreativní interpretací a volnou tvořivostí. Jejím smyslem je poukázat na nepřenosnost vrstevnaté významovosti lyrické poezie na jiné literární útvary a slovesné formy. Ze srovnání s výchozím textem by měla vyplynout nižší sdělnost transkribované verze, ochuzenost o řadu sekundárních významů a především ochuzenost o estetickou informaci.

Několik příkladů možných obecných činností, konkretizovaných vždy v souladu se specifiky konkrétního lyrického textu:

- Přepsat báseň do podoby povídky.
- Přepsat báseň jako dramatický dialog.
- Přepsat obsah básně do podoby SMS zprávy.

4. Změna lyrické perspektivy

Tato aktivita využívá vlivu hlediska, úhlu pohledu, stanoviska lyrického subjektu na tematickou rovinu lyrické básně jako celku – na zachycovanou výše světa i způsob tohoto zachycení. Umožňuje všimnout si proměn celkové podoby lyrické básně, nebo pouze dílčích úseků, motivů, které může způsobit právě změna charakteristik (vlastnosti, postoje, naladění, emocí) lyrického mluvčího. Fikční svět lyrické básně zachycený „očima“ jiného subjektu je – při zachování základního tématu a objektu zobrazení – fikčním světem jiným.

Alespoň jeden příklad možného zadání této tvořivé činnosti, která je ve svém principu sice nosná, ale poměrně náročná jak na představivost, tak schopnost slovního vyjádření:

- Změnit část básně tak, jakoby se na (např. zimní) krajinu díval člověk veselý, ne smutný (melancholický).

B/ Tvořivé interpretační činnosti orientované na jazykovou a kompoziční rovinu lyrického textu

Tyto aktivity jsou založeny především na principu obměn, záměn lexika i kompozičního řešení. Upozorňují na význam volby pojmenování, na jejich denotační a konotační funkce, na vliv volby slov na formální výstavbu textu, na vnitřní vztahy motivů.

1. Obměny lexika

Obměny se týkají zejména dílčích slov, slovních spojení, obrazů a možnosti těchto tvořivých činností jsou téměř neomezené. Z. Kožmín řadí tyto činnosti k „hrám na variace“ spolu s několika dalšími typy aktivit, které však předpokládají obměnu větší části textu a jsou zde chápány spíše jako rekonstrukční (Kožmín, 1997, s. 156). Smyslem různých záměn lexika, prováděných žáky, je především to, abychom z následného srovnání s původním autorským textem vyvodili dílčí interpretační poznatek o roli, funkci autorem zvoleného pojmenování v daném textu.

Účelové změny především v jazykové rovině textů jsou také podstatou metody didaktické substituce (Lederbuchová, 1997, s. 61), která je zároveň jednou z metod komparačních (viz předchozí materiál o komparačních interpretačních postupech).

Několik příkladů možných obecných činností, konkretizovaných vždy v souladu se specifiky konkrétního lyrického textu:

- Nahradit označená obrazná vyjádření neobraznými (nahradit nepřímé pojmenování přímým).
- Obměnit některá slova v textu tak, aby zanikla jazyková hra.
- Nahradit označená slova v textu synonymními výrazy. Poté si všimnout např. proměny rytmu, rýmové výstavby.

2. Změny v kompoziční výstavbě

Tvořivost spočívá ve vytváření nových variant vnější kompoziční výstavby lyrického textu a sledování jejich vlivu na kompozici vnitřní a celkovou sdělnost textu. Jako tvořivá činnost se zde nabízí zejména skládání promyšleně rozstříhaného textu (na sloky, dvojverší, jednotlivé verše). Výsledkem pak může být jak konstatování neexistence možných variant uspořádání (zejména v případě jasné gradace motivů), tedy možnost jediného – autorského – uspořádání, tak konstatování variabilnosti pořadí motivů (zejména u paralelně řazených, dalšími vnitřními vazbami nespjatých motivů).

C/ Za specifickou tvořivou aktivitu můžeme považovat **recitaci** jako svébytný projev emocionálního prožitku spojeného s hlubším pochopením textu.

D/ **Zvláštní skupinu tvořivých činností** představují ty, které vedou žáky nikoliv k poznání rysů (rysu) konkrétního autorského textu, ale spíše k **poznávání typů uměleckých prostředků nebo principů tvorby obecně**, k poznání „materiálu“ lyrické básně a možností „manipulace“ s ním. Jde o celou škálu možností tvorby vlastních textů podle určitého zadání nebo vzoru – od vymýšlení vlastních metafor po tvorbu ucelených lyrických básní. Tento druh činností nemá přímý interpretační dosah, umožňuje však funkční transfer poznatků o dílčích principech umělecké tvorby z vlastních tvořivých pokusů do schopnosti adekvátně interpretačně přistupovat k autorské tvorbě druhých, včetně renomovaných básníků. Mají tedy charakter a smysl tvořivé interpretační přípravy.

Shrnutí:

Pro každou z výše uvedených možností tvořivých aktivit je zásadní **výběr lyrického textu**. Ten, spolu s adekvátní **reflexí** tvořivé aktivity, bude mít zásadní vliv na interpretační dopad činnosti.

Obecný smysl kreativně-produkčních postupů interpretace lyriky je obdobný jako u textů epických – umožnit žákům *poznávat* při vlastní slovesné tvorbě a její reflexi *dílčí procesy recepce a postupy tvorby, vnímat některé mechanismy a pravidla autorské tvorby jako procesu slovesné fantazijní hry, rozvíjet citlivost k prostředkům* umělecké literatury, zde specifickým prostředkům *lyrické výpovědi*.

Text je součástí rozsáhlejšího tematického bloku materiálů věnovaných didaktické interpretaci textu.

Literatura

GERMUŠKOVÁ, M. Modality inštitucionálnej interpretácie múzického textu. In *Komunikace s dětmi v zrcadle času*. [CD] Ostrava: PdF OU, 2006.

KOŽMÍN, Z. *Interpretace básní*. 2. přeprac. vyd. Brno: MU, 1997.

LEDERBUCHOVÁ, L. *Didaktická interpretace uměleckého textu jako metoda literární výchovy na občanské a střední škole II*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 1997.

LEDERBUCHOVÁ, L. *Dítě a kniha. O čtenářství jedenáctiletých*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2004.

LEDERBUCHOVÁ, L. Čtenářská zkušenost žáka jako didaktický prekoncept. In ZÍTKOVÁ, J. (ed.) *Komunikace a výuka českého jazyka a literatury*. Brno: MU, 2008, s. 81-88.

PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*. Praha: PdF UK, 2006.

ZÍTKOVÁ, J. Tvořivá interpretace a lyrický text. In *Nová jména v české a slovenské literatuře pro děti a mládež*. Slavkov: BM Typo, 2008, s. 65-71.

Materiál byl zpracován v rámci projektu "Systémová podpora trvalého profesního rozvoje (CPD) pedagogických pracovníků propojením pedagogické fakulty se školami na Jižní Moravě – **EDUCOLAND**"

Projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.